

Wie gaven ons het Oude Testament?

Pag. 40: "Hoe zit zij eenzaam neder, de eens volkrijke stad; als een weduwe is zij geworden, die machtig was onder de volken; de vorstin onder de landschappen is onderworpen aan herendienst."
(Klaagliederen 1:1) "Jeremia treurend over de verwoesting van Jeruzalem", geschilderd door Rembrandt in 1630 (Rijksmuseum, Amsterdam).

Boven: Fragment van de uitmuntend bewaard gebleven Hebreeuwse rol van het complete boek van Jesaja. De rol bevindt zich thans in The Israel Museum te Jeruzalem.

In het vorige hoofdstuk hebben we heel globaal de weg van de Bijbel door de geschiedenis gevolgd, tot even voorbij de boekdrukkunst. We hebben gezien wanneer de Bijbel vermoedelijk ontstaan is, we hebben nagegaan op wat voor materiaal de Bijbel werd opgeschreven, van kleitabletten via papyrus boekrollen tot perkamenten *codices* (boeken), en tenslotte tot gedrukte boeken. Maar nu moeten we eens in de Bijbel zelf gaan kijken en ons bezighouden met de belangrijke vraag welke handen door de eeuwen heen aan de bijbeltekst vanaf zijn ontstaan gewerkt hebben. We doen dat in dit hoofdstuk eerst voor het Oude Testament (het eerste deel van onze Bijbel, dat tevens het heilige Boek van de joden is, dat zij helaas beschouwen als de complete Schrift). Dit Oude Testament is, zoals al eerder gezegd, een boek waarvan de vroegste delen al vele duizenden jaren oud zijn, en de vraag rijst dan ook of de huidige tekst van dat boek nog wel lijkt op de tekst zoals die duizenden jaren geleden opgeschreven werd! Voor talloze christenen is de woordelijke „inspiratie” (goddelijke ingeving) van de Bijbel (zie hoofdstuk 6) van doorslaggevende betekenis – maar als de tekst van die Bijbel door de eeuwen heen erg verbasterd is, heeft die „woordelijke inspiratie” natuurlijk weinig meer te betekenen, want dan kennen we de oorspronkelijke bewoordingen van de Bijbel helemaal niet meer . . .

Hoe nauwkeurig is de bijbeltekst dan wel? Anders gezegd: welke handen zijn in de loop der eeuwen eventueel met die bijbeltekst bezig geweest? Dat zijn er zeker niet weinige geweest, want in hoofdstuk 2 zagen we al dat tot op ± 1450 de overlevering van de Bijbel afhankelijk was van overschrijving door mensenhanden. En dat niet alleen; in de loop der tijden zijn er ook mensen geweest

die aan onze Bijbel „redactioneel werk” hebben verricht (al moeten we met die term oppassen omdat die door de bijbelkritiek zo belast is; zie de hoofdstukken 7 en 8). Is de Bijbel daar beter of slechter van geworden? Wel, dat zullen we nagaan; we zullen eens zien door welke handen de Bijbel is heengegaan. Dat waren allereerst de handen van de bijbelschrijvers zelf; dat waren vervolgens de handen van de profeten en schriftgeleerden die de bijbelboeken hebben samengevoegd; dat waren verder de handen die de bijbelboeken zo nauwkeurig mogelijk hebben vermenigvuldigd (door overschrijving); en dat waren tenslotte de handen van grote geleerden die door vergelijking van bijbelhandschriften geprobeerd hebben de oorspronkelijke tekst vast te stellen en te bewaren.

Schrijvers en samenstellers

In hoofdstuk 2 hebben we al gezien dat het boek Genesis misschien is samengesteld uit een aantal heel oude documenten (oorspronkelijk vastgelegd op kleitabletten), dat Mozes de samensteller was en dat hij ongetwijfeld de overige boeken van de Pentateuch (Genesis t/m Deuteronomium) door goddelijke inspiratie zelf heeft geschreven. Het is van belang dat er kennelijk vanaf het begin van het ontstaan van de Bijbel een duidelijk besef van de heiligheid van de Bijbelboeken bestond en dat ze als goddelijk gezaghebbende boeken met bijzondere zorg en eerbied werden behandeld. Het wetboek van Mozes (de Pentateuch of de *Torah*) werd zorgvuldig opgeborgen naast de ark, de heilige schrijn in de tabernakel van God (Deuteronomium 31: 24-26) en later in de tempel in Jeruzalem (vgl. 2 Koningen 22: 8). Jozua voltooide wellicht het boek Deuteronomium door er hoofdstuk 34 aan toe te voegen, schreef ook zelf zijn verhaal (het boek Jozua) en verenigde dit met „het wetboek van God” en legde het waarschijnlijk eveneens in het heiligdom van Jahweh (vgl. Jozua 24: 26). De volgende bijbelschrijver was vermoedelijk de profeet Samuël, die in ieder geval de wetten van het koningschap opschreef in een boek en dit ook weer „voor het aangezicht van Jahweh” neerlegde (1 Samuël 10: 25). Samuël is een belangrijk persoon omdat hij een profetenschool leidde (vgl. 1 Samuël 19: 20), waaruit mogelijk heel wat profeten zijn voortgekomen die een rol gespeeld hebben bij de groei van de collectie der heilige boeken. Zo moet het boek Richteren, dat direct op het boek Jozua aansluit, in Samuëls tijd, nadat ook het koningschap in Israël was ingesteld, zijn klaargekomen (vgl. Richteren 17: 6; 18: 1; 19: 1; 21: 25), misschien door de hand van Samuël zelf. In ieder geval hebben hij en de profeten Nathan en Gad de geschiedenis van koning David beschreven (1 Kronieken 29: 29), als eerste van een hele reeks van profetische boeken over het tijdvak der koningen: de profeten Nathan, Ahia en Jedo (= Iddo) beschreven de geschiedenis van koning Salomo (2 Kronieken 9: 29), Semaja en Iddo die van koning Rehabeam (2 Kronieken 12: 15), Iddo voegde daaraan de geschiedenis van koning Abia toe (2 Kronieken 13: 22). De profeet Jehu beschreef de geschiedenis van koning Hizkia (2 Kronieken 32: 32), andere profeten beschreven die van koning Manasse (2 Kronieken 33: 19), en ook de geschiedenissen van de laatste koningen werden in boeken beschreven (2 Kronieken 35: 27).

Deze profetische boeken zijn niet de boeken die wij in onze Bijbel hebben en ze zijn zelfs geheel verloren gegaan. Wel wordt echter in de bijbelse geschiedenis steeds naar deze onbekende boeken verwezen, omdat deze kennelijk veel uitgebreidere verslagen van de regeringen der beschreven koningen gaven. Kennelijk zijn de bijbelse boeken Samuël, Koningen en Kronieken samenvattingen die door profeten uit de bovengenoemde, meer volledige boeken zijn samengesteld en geredigeerd. Misschien weten we zelfs wie deze redacteur(s) waren! De grote profeet Jeremia, die kort vóór en tijdens de joodse ballingschap (6e eeuw v. Chr.) geschreven heeft, wordt niet genoemd als één van de schrijvers van de geschiedenissen der koningen. Toch heeft hij veel geschreven, zoals blijkt uit zijn boeken Jeremia en Klaagliederen en de uitdrukkelijke mededelingen daarin (zie Jeremia 30: 2; 36: 1, 2, 18; 45: 1, 2; 51: 60, 63). Verder komt het laatste hoofdstuk van 2 Koningen sterk overeen

De eerste vijf boeken van de Bijbel heten de Torah (of Pentateuch, de Wet, de vijf boeken van Mozes). Torah betekent leer of onderwijzing. Het lezen van de Torah is voor de vrome jood een heilzame plicht en een vreugde voor het hart. In het tweede en het vijfde boek van de Torah (Exodus en Deuteronomium) staan de tien geboden. Voor de joden is de Torah het meest heilige deel van de Tenach (het Oude Testament).

De heilige Torah-rollen worden in de joodse synagoge bewaard in de „heilige ark”. De rollen zijn eerbiedig gehuld in vaak schitterend geborduurde en bewerkte doeken. Als zo'n boekrol versleten is, wordt hij niet weggegooid, maar begraven. Een nieuwe rol wordt, ook nu nog, met de hand overgeschreven van de oude, voordat men die begraaft.

met wat Jeremia beschrijft in Jeremia 39-41 en 52. Ook is het opmerkelijk dat tijdens de ballingschap de profeet Daniël kennelijk de beschikking had over de boeken van Mozes en de profeten, onder wie hij Jeremia met name noemt (Daniël 9: 2, 6, 11). Het is daarom acceptabel te veronderstellen dat het Jeremia was die het uittreksel uit de profetische boeken maakte dat wij vandaag kennen als de boeken der Koningen, een gedachte die door de Talmoed (zie onder) wordt gesteund.

Zo zien we hoe vanaf het begin bijzondere „mannen Gods” (zoals de profeten soms genoemd worden), Mozes, Jozua, Samuël en Jeremia, een ononderbroken arbeid verrichtten aan het schrijven, samenstellen en redigeren van de collectie heilige boeken. Tijdens de ballingschap werd deze arbeid door andere grote profeten, Ezechiël en Daniël, voortgezet. Sommigen menen dat Ezechiël in zijn boek (hoofdstuk 13: 9) doelt op het bestaan van een officieel register van profeten in de tempel-archieven (misschien een lijst van de genoemde schrijvers en samenstellers van de bijbelboeken?); hij noemt ook Daniël als één van de vooraanstaande dienstknechten van God (Ezechiël 14: 14). Aangezien Daniël zelf (als het tenminste om dezelfde persoon gaat) kennelijk de boeken van Mozes en de profeten (d.w.z. Jozua t/m Koningen, en wellicht enkele profetische boeken, waaronder in elk geval Jeremia) bezat, kan men veronderstellen dat de joden aan het eind van de Babylonische ballingschap al verreweg het grootste deel van het Oude Testament bezaten. Uit de boeken Ezra (6: 18) en Nehemia (9: 14, 26-30) is het duidelijk dat de naar Israël teruggekeerde ballingen over de boeken van Mozes en de profeten de beschikking hadden.

Na de ballingschap heeft ook de priester-schriftgeleerde Ezra kennelijk een versie van de geschiedenis der koningen gegeven, en wel in de boeken der Kronieken. Het is vooral de geschiedenis van het koninkrijk Juda en van de tempel (vgl. Nehemia 12:23); het is een typisch priesterlijk relaas, zoals de boeken der Koningen een echt profetisch verslag vormen, zodat de twee paren van boeken prachtig harmonieuze tegenhangers van elkaar zijn. De boeken der Kronieken zijn met het boek Ezra verbonden doordat de laatste verzen van Kronieken de eerste verzen van Ezra vormen. Op Ezra volgt nog het boek van de stadhouder Nehemia, terwijl in diens dagen ook de laatste profeet-schrijver profeteerde, namelijk Maleachi. Daarmee werd het Oude Testament compleet; de Babylonische Talmoad vermeldt: „Na de laatste profeten Haggai, Zacharia en Maleachi week de Heilige Geest van Israël”.

De Samaritanen zijn een mengeling van Israëlieten en Assyrische immigranten die zich na de Babylonische ballingschap geheel van de joden losmaakten. Ze erkennen alleen de vijf boeken van Mozes als goddelijk gezag hebbend en hebben daarvan hun eigen rollen. Hun tekst is nooit officieel vastgesteld. Ondanks de 1500 jaar eigen overlevering is de overeenkomst met de tekst van de Masoreten opvallend groot. Nog steeds bestaat in Israël een kleine groep die hun eigen Torah, de Samaritaanse Pentateuch, in hoge ere houdt.

De Hebreeuwse bijbelboeken

Vier eeuwen vóór onze jaartelling was het Hebreeuwse Testament dus volledig. Het bevatte:

De Wet (Torah)

1. Genesis
2. Exodus
3. Leviticus
4. Numeri
5. Deuteronomium

De Profeten (Nebhiim)

A. Vroege profeten

1. Jozua
2. Richteren
3. Samuël
4. Koningen

B. Late profeten

1. Jesaja
2. Jeremia
3. Ezechiël
4. De twaalf „kleine profeten”

De Geschriften (Ketubhim of Hagiographa)

A. Dichterlijke boeken

1. Psalmen
2. Job
3. Spreuken

B. De vijf „rollen” (Megilloth)

1. Ruth
2. Hooglied
3. Prediker
4. Klaagliederen
5. Esther

C. Historische boeken

1. Daniël
2. Ezra-Nehemia
3. Kronieken

Hiernaast is een zgn. palimpsest afgebeeld, een tweemaal beschreven perkament. De oorspronkelijke tekst werd uitgekrast (het „papier” was toen al duur!) en de nieuwe tekst werd eroverheen geschreven. Tischendorf, 26 jaar oud, lukte het de oorspronkelijke tekst van deze Codex Ephraemi Rescriptus (Se eeuw na Christus) met behulp van wat chemicaliën in 1841 in de bibliotheek van Parijs te ontcijferen.

Dit is ook de gewone volgorde van de boeken in de gedrukte Hebreeuwse Bijbel. In zijn geheel wordt deze wel de *Tenach* genoemd, naar de beginletters (T, N en K=Ch) van de drie hoofddelen. Men ziet dat de Hebreeuwse Bijbel naast de Torah en de Profeten nog een derde groep, de Geschriften, bevat, een verzameling van dichterlijke, bespiegelende en historische boeken die vanaf het begin als even gezaghebbend als de overige boeken werden beschouwd. Dit blijkt uit het feit dat een psalm van David, psalm 18, in 2 Samuël 22 geciteerd wordt, terwijl in 1 Koningen 4:32 naar Salomo's Spreuken en Liederen verwezen wordt. Ook de profeet Jona citeert delen van veel Psalmen (Jona 2), en Ezechiël vermeldt zowel Job als Daniël (Ezechiël 14: 14, 20). In Lucas 24:44 vat Christus de Hebreeuwse Bijbel samen in zijn drie delen: „. . . de wet van Mozes en de profeten en de psalmen” (met de psalmen duidt Hij hier de derde groep, die van de Geschriften, aan, waarvan de Psalmen het eerste en langste boek vormen). In Mattheüs 23:35 (en Lucas 11:51) vat de Here Jezus het Oude Testament nog op een andere, heel opmerkelijke wijze samen, door te zeggen: „. . . van het bloed van Abel, de rechtvaardige, tot het bloed van Zacharia, de zoon van Berechja”. In de Hebreeuwse Bijbel is Abel namelijk de eerste (Genesis 4:8) en Zacharia de laatst vermelde martelaar (2 Kronieken 24:21). Christus zei dus in feite: „. . . van Genesis tot Kronieken”, zoals wij (naar de volgorde die wij hanteren) zouden zeggen: „. . . van Genesis tot Maleachi”. Op de kwestie van de nauwkeurige vaststelling van de *canon* (de lijst van heilige, goddelijk geïnspireerde boeken) komen wij in hoofdstuk 5 terug.

De kopiïsten van de bijbelboeken hebben een uitermate belangrijke rol gespeeld bij de overlevering van de tekst. Letter voor letter, woord voor woord, werd overgeschreven. Deze schriftgeleerden (Sopherim) moesten zich bij het kopiëren aan strenge regels houden. En als ze klaar waren, werden de letters en de woorden geteld en als er één ontbrak, moest men weer opnieuw beginnen. Deze strenge controle en de grote eerbied voor de tekst hebben ervoor gezorgd dat de Bijbel onveranderd de tand des tijds kon weerstaan.

De schriftgeleerden

Na het schrijven en samenvoegen van de boeken van het Oude Testament begon een nieuwe fase. Het werd nu zaak de Hebreeuwse Bijbel zo getrouw mogelijk aan het nageslacht over te leveren. We hebben gezien dat de samenstellers van het Oude Testament een diepe eerbied voor de heilige boeken aan de dag legden en ze soms zelfs op de allerheiligste plaatsen bewaarden. Deze samenstellers waren, zoals we zagen, *profeten*; maar de (wellicht) laatste van hen, Ezra, was de vertegenwoordiger van de priesterklasse die voor de Bijbel van toenemende betekenis werd. Ezra was tegelijk priester en schriftgeleerde (Nehemia 8:10). De schriftgeleerden (letterlijk „schrijvers”) waren oorspronkelijk politieke of juridische functionarissen, vaak verbonden aan het hof (zie bijv. 2 Koningen 12:10; 18:18; 1 Kronieken 27:32). Pas na de ballingschap gingen de schriftgeleerden de rol spelen van overschrijvers, bewaarders en uitleggers van de wet (Ezra 7:6, 11). In de tweede eeuw v. Chr. waren de meeste schriftgeleerden priesters (zie het apocriefe [= niet-bijbelse maar wel oude] boek 1 Maccabeeën 7:12). Waarschijnlijk woonden zij samen in families en „gilden” (vgl. 1 Kronieken 2:55). Hun voornaamste taak was een „full-time” studie van de wet die niet te combineren was met een gewoon beroep (zie het apocriefe boek Jezus Sirach 38:25-39).

Deze schriftgeleerden (de *Sopherim*) waren de stichters van de godsdienst-oefeningen in de synagogen, waarover we in hoofdstuk 2 spraken. In de tijd van het Nieuwe Testament was hun taak driedelig geworden (toen zij lang niet allemaal priesters meer waren):

a. Zij bewaarden en kopieerden de „wet” (de Hebreeuwse Bijbel). Daarbij

waren zij de grondige bestudeerders van die wet en verdedigden haar, vooral toen de priesterklasse verkeerde elementen was gaan bevatten. Ook leverden zij ongeschreven wettelijke besluiten over, die geboren waren uit hun pogingen de wet van Mozes in het dagelijks leven toe te passen. In de praktijk beschouwden zij deze mondelinge wet echter als nog belangrijker dan de geschreven wet (Marcus 7:5v.) en kwamen daarbij in conflict met Christus.

b. Zij verzamelden leerlingen om zich heen om hun de wet te onderwijzen. Dit gebeurde in de tempel of in de synagogen (vgl. Lucas 2:46; Johannes 18:20).

c. Zij werden ook „wetgeleerden” of „leraars der wet” genoemd, omdat zij belast waren met de hantering van de wet als rechters in de joodse Hoge Raad: het Sanhedrin (vgl. Matthéüs 22:35; Marcus 14:53; Handelingen 4:5).

Na de val van Jeruzalem in het jaar 70 werd de rol van de schriftgeleerden nog veel belangrijker. Zij legden de mondelinge wet (zie hierboven punt a) in geschreven vorm vast en leverden zeer getrouw de Heilige Schriften over. Wat het eerste betreft: de vastlegging van de mondeling overgeleverde wet leidde tot het ontstaan van de *Talmoed*, naast de Bijbel het belangrijkste joodse wetboek. De Talmoed bestaat uit twee delen: de *Misjna*, dat is de eigenlijke mondelinge wet die gegroeid was vanaf de dagen van Ezra en tegen het einde van de tweede eeuw n. Chr. werd verzameld door Rabbi Juda de Vorst; en de *Gemara*, de rabbijnse commentaren op de Misjna van ± 200-500 n. Chr. De Talmoed is de bron voor de joodse religieuze en burgerlijke wetgeving en is bindend voor geloof en leven van de orthodoxe jood. Voor christenen is het een belangwekkend boek omdat het licht werpt op de vraag hoe de joden het Oude Testament uitlegden en hoe sommige delen van het Nieuwe Testament begrepen moeten worden.

Naast deze catalogisering van de joodse wetten hadden de „Talmoedisten” nog een tweede, minstens even belangrijke taak, namelijk (zoals gezegd) de nauwgezette overlevering van de heilige boekrollen. Het is bijna onvoorstelbaar wat een minutieus systeem de Talmoedisten hadden uitgewerkt om de rollen nagenoeg perfect over te schrijven! Niets kan duidelijker de diepe eerbied illustreren die de gelovige joden voor het Oude Testament hadden dan de voorschriften die zij bij dit overschrijven hanteerden en waarvan we er enkele uit de Talmoed aanhalen: (1) een boekrol moest worden geschreven op de huiden van (cultisch) reine dieren, die samengevoegd moesten worden met de pezen van reine dieren; (2) de lengte van elke kolom moest liggen tussen de 48 en 60 regels en de breedte moest bestaan uit dertig letters; (3) het hele manuscript moest eerst gelinieerd worden, en als drie woorden geschreven werden zonder een lijn, was het waardeloos; (4) de inkt mocht alleen zwart zijn en moest volgens een speciaal recept bereid worden; (5) als voorbeeld moest een authentiek manuscript gebruikt worden, waarvan de overschrijver niet in het minst mocht afwijken; (6) geen woorden of letters mochten uit het geheugen opgeschreven worden, dus zonder dat de overschrijver eerst naar het voorbeeld gekeken had; (7) tussen de letters moest een ruimte uitgespaard worden zo breed als een haar of een draad; tussen de paragrafen een ruimte van negen letters; tussen de boeken een ruimte van drie regels; (8) de overschrijver moest een jood zijn, gekleed in volledig joods gewaad, zijn lichaam geheel gewassen; (9) hij mocht niet beginnen de naam van God te schrijven met een opnieuw in de inkt gedoopte pen; (10) als een koning hem aansprak terwijl hij die heilige naam schreef, mocht hij geen aandacht aan hem schenken. Boekrollen die niet aan al deze voorwaarden voldeden, moesten in de grond begraven of verbrand worden, of ze werden naar de scholen verbannen om als leesboeken gebruikt te worden.

Hoe vreemd het ook mag klinken: de uiterste zorg waarmee de overschrijving geschiedde, verklaart tevens waarom wij zo weinig zeer oude handschriften van het Oude Testament bezitten. Wanneer een manuscript vervaardigd was volgens bovenstaande voorschriften en het resultaat grondig gecontroleerd was, dan werd het geacht even authentiek en van gelijke waarde te zijn als de oude kopie. Als alle kopieën identiek waren, maakte een hoge ouderdom een

De tekst van de Bijbel is voor de rabbijnen zo heilig dat die bij het voorlezen niet met de vinger mag worden aangeraakt. Daarom gebruikt men deze sierlijke gouden of zilveren handjes, „jat” genaamd.

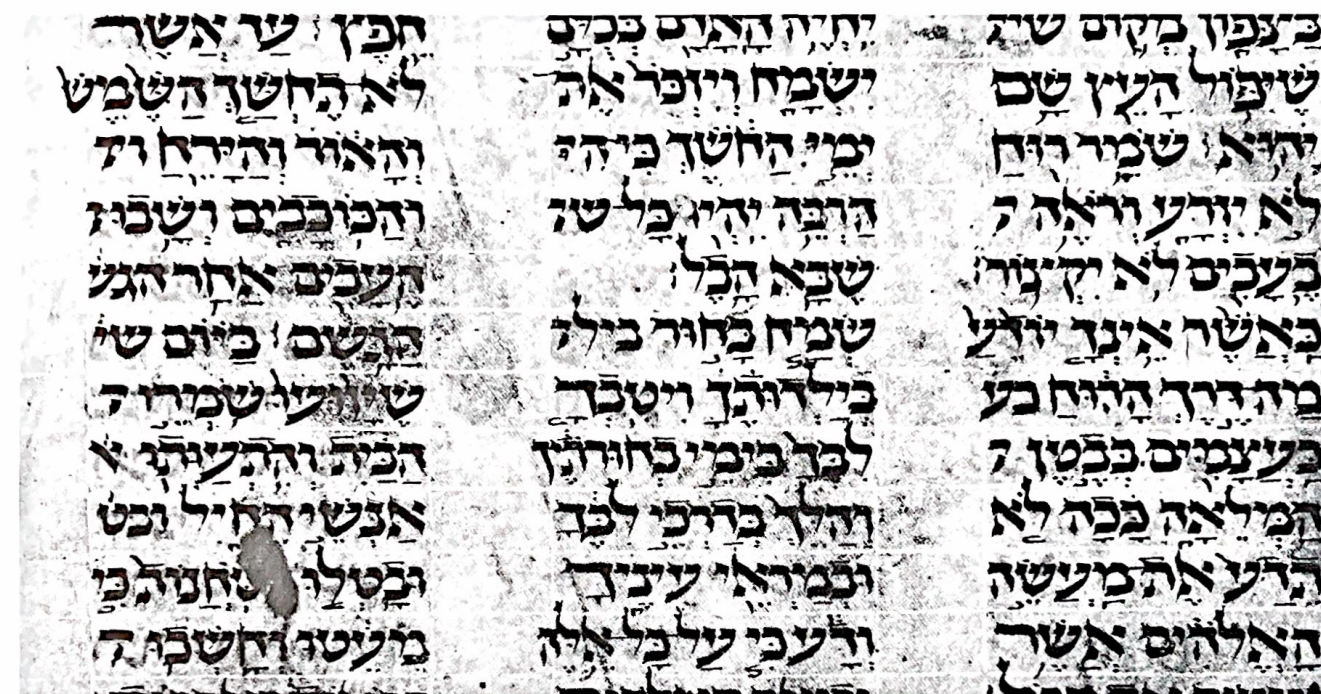
manuscript inderdaad niet waardevoller; integendeel, een oud manuscript zou wel eens beschadigd kunnen zijn. Zulke oude, gebrekkige handschriften werden opgeborgen in de *geniza*, een rommelkamertje zoals elke synagoge dat bezat, waar deze handschriften teloorgingen, of door verwaarlozing of doordat ze begraven werden wanneer het kamertje overvol was. De joden beschouwden dus niet hun oudere, maar juist hun nieuwste handschriften als de waardevolste, zodat het ontbreken van zeer oude manuscripten van het Oude Testament ons bepaald niet hoeft te verontrusten. Overigens zijn sommige van de oudste handschriften die we nog hebben, juist uit zo'n *geniza* afkomstig (zie onder)!

De Masoreten

Tot nu toe hebben we twee fasen in de overlevering van het Oude Testament kunnen onderscheiden: het schrijven en samenstellen, dat in de tijd van Ezra en Nehemia gereed kwam, en vervolgens ontstond in diezelfde tijd de arbeid van de *Sopherim*, die het Oude Testament (vooral de Torah) nauwkeurig bestudeerden en met de uiterste zorg kopieerden. Rond 500 n. Chr. trad nu een derde fase in, die rond het jaar 1000 een einde nam. In deze periode vonden namelijk de activiteiten plaats van nieuwe scholen van schriftgeleerden, die zich niet alleen bezig hielden met de nauwgezette kopiëring van de tekst maar ook met de redactie en standaardisatie van de overgeleverde tekst. Men noemt deze joodse geleerden de *Masoreten* (*masora* = traditie, overlevering); hun belangrijkste taak was wel, de heilige tekst te voorzien van leestekens en klinkers. Het karakter van de Hebreeuwse taal is zodanig, dat deze taal gemakkelijk alleen met medeklinkers geschreven kon worden (zoals nog steeds in het nieuw-Hebreeuws of Ivriet gebeurt) zolang het maar een levende taal was en de voorlezers door overlevering wisten hoe de woorden moesten worden uitgesproken. Toen het Hebreeuws als omgangstaal echter geleidelijk verdween, was het niet meer voor iedereen duidelijk hoe de heilige, onaantastbare tekst moest worden uitgesproken en ontstond de behoefte de overgeleverde uitspraak door een vernuftig systeem van lees- en klinkertekens, die aan de tekst werden toegevoegd, vast te leggen.

De scholen van de Masoreten bevonden zich in twee centra, waar vanouds de schriftgeleerden hun arbeid verricht hadden, namelijk in Babylonië en in Palestina (zo bestaat er zowel een Babylonische als een Palestijnse Talmood!). De joden in Babylonië waren daarheen uitgeweken vanwege de opkomende Hellenistische (Grieks-culturele) én christelijke invloed en voegden zich daar bij de joodse nakomelingen van degenen die daar sinds de ballingschap waren blijven wonen. In Noord-Palestina ontstonden na de derde eeuw centra van schriftgeleerdheid in de plaats Tiberias; deze namen nog in betekenis toe nadat Jeruzalem in 637 door de Mohammedanen veroverd was. Over de interessante arbeid van deze Masoreten zou heel veel te vertellen zijn, maar we moeten ons hier beperken tot enkele hoofdpunten. De Masoreten gingen voor hun arbeid uit van de door de *Sopherim* overgeleverde medeklinker-tekst, waarvan zij een officiële standaardversie vaststelden die voor hen onaantastbaar was. Vervolgens plaatsten zij naast de tekst een aantal kanttekeningen en brachten ook in de tekst zelf een aantal tekens, vooral lees- en klinkertekens aan. De kanttekeningen vormen samen de *masora* en omvatten o.a. *tellingen* van alle letters, woorden en verzen in een bijbelboek, ter beveiliging van de nauwkeurige overschrijving van de medeklinker-tekst; daartoe werd bijvoorbeeld ook uitgerekend welke letter en welk vers het midden vormden van elk bijbelboek en van de hele Hebreeuwse Bijbel; ook werd berekend hoe vaak bepaalde woorden in een bijbelboek of in de Bijbel voorkwamen en zelfs hoe vaak elke letter van het alfabet voorkwam; zelfs noteerden zij naast de tekst bepaalde ezelsbruggetjes om zulke totalen te kunnen onthouden. Voor een deel doet dit overdreven aan, maar het bewijst wel de grenzeloze eerbied van de Masoreten voor de heilige tekst, waarvan zij nog niet het kleinste lettertje of stuk van een letter verloren wilden laten gaan. Vervolgens vinden we in de Masoretische handschriften *redactionele* opmer-

kingen; de Masoreten durfden niets aan de overgeleverde medeklinker-tekst te veranderen, maar vaak gaven zij in de kantlijn aan hoe volgens hen de „geschreven” tekst (*ketibh* genoemd) gelezen moest worden; de voorgestelde „gelezen” tekst heette de *qeré*. Het beroemdste voorbeeld van een *qeré* is de naam van God Zelf. Deze wordt in het Hebreeuws geschreven met de vier medeklinkers *JHWH*, die oorspronkelijk zeer waarschijnlijk werden uitgesproken als *JaHWeH*. Maar aangezien de joden na Nehemia's tijd die naam niet meer durfden uitspreken (uit angst die te misbruiken), werd bij de voorlezing van de Bijbel in de synagogen in plaats van Jahweh de naam *Adonai* („Heer”) gelezen. Ter herinnering daaraan voegden de Masoreten bij de medeklinkers *JHWH* steeds de klinkers van *aDoNaJ*, waardoor ogenschijnlijk het niet bestaande woord *JaHoWaH* ontstond, oftewel „Jehova”. Een

Van 500 tot 1000 na Christus zijn de Masoreten aan het werk geweest. Hun belangrijkste taak was de heilige tekst te voorzien van klinkers en leestekens. Toen immers het Hebreeuws als omgangstaal verdwenen was, wist men niet meer precies hoe de tekst uitgesproken moest worden. De puntjes en streepjes in de tekst hierboven zijn die klinkers en leestekens van de Masoreten; het afgebeelde fragment is handschrift 455, een pagina uit Prediker.

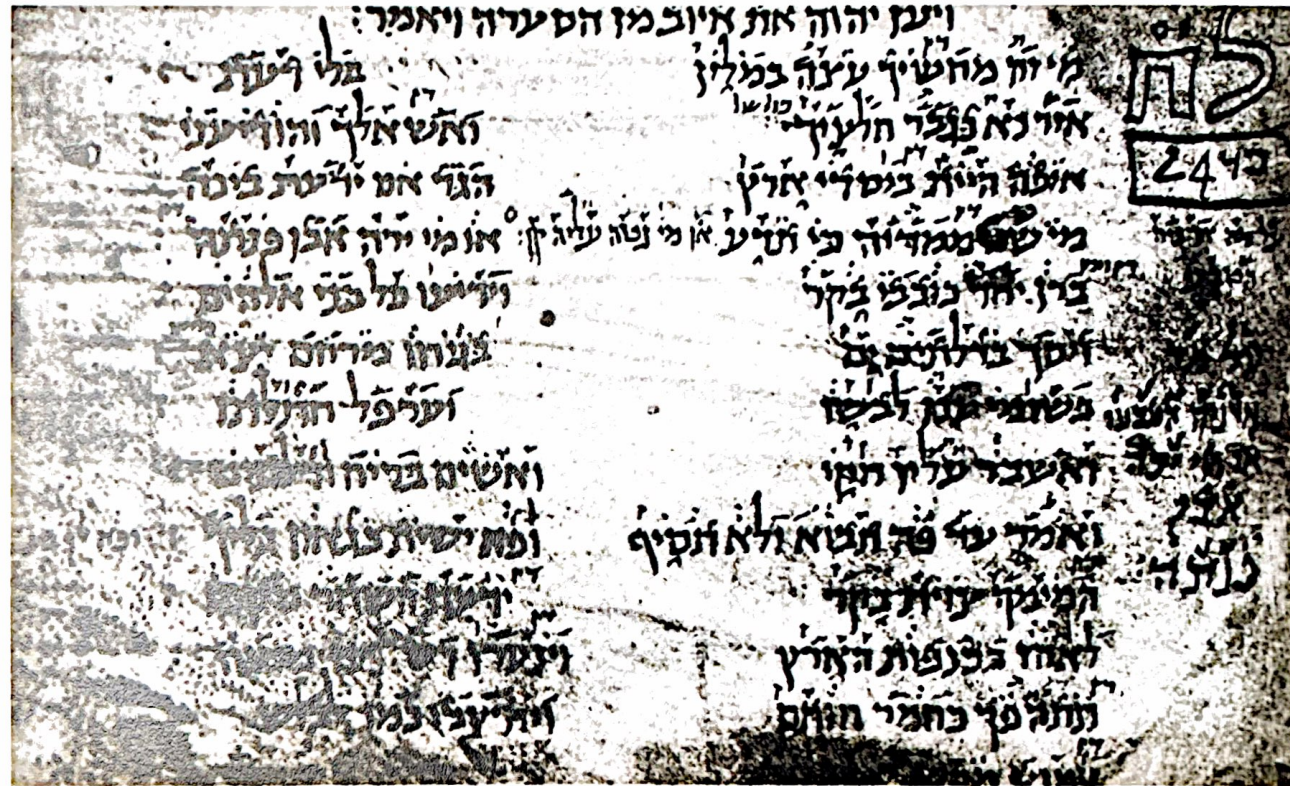
niet begrijpen van deze *qeré* leidde ertoe dat de christenen lange tijd meenden dat Jehova de naam van God was, in plaats van Jahweh.

Een andere manier die de Masoreten toepasten om iets anders gelezen te krijgen dan er in feite stond, was de toevoeging van een medeklinker, die echter, ter onderscheiding van de bestaande onaantastbare medeklinker-tekst, hoger boven de lijn werd geplaatst en daarom een *litera suspensa* („zwevende letter”) genoemd wordt. Een fraai voorbeeld vinden we in Richteren 18:30, waar sprake is van een zekere afgodenvorst Jonathan, een kleinzoon van Mozes. Men vond deze smet op de naam van Mozes zo aanstootgevend, dat een zwevende letter N werd ingevoegd, zodat men in plaats van Mozes (*MSH*) de naam Manasse (*MNSH*) kreeg, die uit piëteit werd voorgelezen in plaats van de naam van de grote knecht van God. In oude bijbelvertalingen heeft men zich niet altijd van deze verandering rekenschap gegeven (zie de Statenvertaling in dit vers).

Heel andere *redactionele* kanttekeningen hebben betrekking op de vraag, niet of uit eerbied of piëteit bepaalde woorden beter anders gelezen zouden kunnen worden, maar of de tekst zelf hier en daar misschien onjuist is overgeleverd. Zo plaatsten de Masoreten stippen boven het woord „en Aäron” in Numeri 3:39, omdat zij vonden dat dat woord eigenlijk niet in de tekst thuishoorde. Hetzelfde vonden zij van Numeri 10:35,36, wat zij aangaven door deze twee verzen tussen twee omgekeerde Hebreeuwse letters N te plaatsen. Interessant is dat volgens de Masoreten in 18 gevallen de tekst van het Oude Testament door vroegere schriftgeleerden gewijzigd was. Uit eerbied voor de medeklinker-tekst wilden zij deze niet terug-veranderen, maar

zij gaven wel aan waar deze *tiqquné sopherim* („verbeteringen van de schriftgeleerden”) voorkwamen. Zo lezen we nu in Genesis 18:22: „. . . maar Abraham bleef nog staan voor Jahweh”; volgens de Masoreten stond hier oorspronkelijk: „. . . maar Jahweh bleef nog staan voor Abraham”. De schriftgeleerden wijzigden dit echter, omdat zij liever de heilige tekst wilden veranderen dan bij de voorlezing de indruk wekken dat Jahweh een (onwaardige) afwachtende houding tegenover Abraham aannam.

De belangrijkste arbeid van de Masoreten betrof ongetwijfeld twee soorten toevoegingen in de tekst, namelijk de leestekens die de wijze van voordragen van de tekst bepaalden, maar bovenal de klinkertekentjes die eens voor altijd de overgeleverde uitspraak van de tekst ondubbelzinnig vastlegden. De klinkers werden aangeduid door puntjes en streepjes, die boven of onder de

Naast de puntjes en streepjes voor klinkers en leestekens maakten de Masoreten ook kanttekeningen bij de Hebreeuwse tekst. Daarin werden redactionele opmerkingen gemaakt of voorstellen gedaan om een bepaald woord anders te lezen, maar de medeklinkertekst werd nooit gewijzigd.

medeklinkers geplaatst werden. Zowel in Babylonië als in Palestina werden op dit punt heel geleidelijk bepaalde systemen ontwikkeld, maar uiteindelijk werden die alle verdrongen door het klinkersysteem dat in Tiberias was uitgewerkt. De Masoreten die de voornaamste rol hebben gespeeld bij de vaststelling van de van kanttekeningen en klinkers voorziene tekst (een tekst die nu dus tot in de kleinste details was vastgelegd), behoorden tot de familie Ben Asjer in Tiberias, van wie Mosje ben Asjer en zijn zoon Aaron ben Mosje ben Asjer de belangrijkste waren (9e/10e eeuw n. Chr.). Het zijn hun handschriften die vandaag de basis van de gedrukte Hebreeuwse Bijbel vormen. Daarnaast kunnen de handschriften van de familie Ben Naphtali genoemd worden, waarvan de betekenis echter lager wordt aangeslagen.

Handschriften

Daarmee zijn we gekomen tot de uiterst belangrijke kwestie van de bijbelhandschriften die wij van het Oude Testament bezitten. Tot in de vorige eeuw waren de belangrijkste handschriften die van de Ben Asjer familie, die zoals gezegd nog steeds de basis voor de bijbeltekst vormen, maar nu getoetst kunnen worden aan sindsdien ontdekte, veel oudere handschriften. Het voornaamste Ben Asjer-handschrift is de *Leningrad Codex* uit het jaar 1008, vooral omdat het het grootste en enige volledige manuscript van het Oude Testament is. Het werd vervaardigd naar een gecorrigeerde tekst van Rabbi

Aaron ben Mosje ben Asjer, geschreven op vellum en voorzien van het Babylonische klinkersysteem. De *Aleppo Codex* stamt uit het begin van de tiende eeuw en werd door Aaron ben Mosje wel niet zelf geschreven maar wel van klinkers en *masora* voorzien. Tot voor kort omvatte zij eveneens het hele Oude Testament, maar door antisemitische onlusten heeft zij erg geleden: in 1947 gingen er geruchten dat de codex vernietigd was, maar in 1958 werd ze gelukkig weer ontdekt, zij het met verlies van een kwart van haar omvang; dit kostbare manuscript wordt nu wetenschappelijk bestudeerd om het te gebruiken voor toekomstige uitgaven van de Hebreeuwse Bijbel. De *Cairo Codex* van 895, die de vroege en late profeten omvat, is waarschijnlijk het oudst bekende Masoretische handschrift en werd geschreven en van klinkers voorzien door Mosje ben Asjer. In 1099 werd het manuscript in Jeruzalem door kruisvaarders in beslag genomen maar later kwam het in handen van de joodse gemeente in Cairo, waar het tot vandaag berust. De *Petersburger Profeten-codex* van 916 bevat alleen de late profeten; zij werd in 1839 ontdekt in een synagoge in de Krim.

Aan het eind van de vorige eeuw werd een belangrijke ontdekking gedaan die een bijzonder licht wierp op de geschiedenis van de Masoretische arbeid. In 1890 werd de duizend jaar oude synagoge van Oud-Cairo herbouwd en daarbij ontdekte men een dichtgemetselde en in vergetelheid geraakte *geniza* die een onvoorstelbare schat aan oude manuscripten bevatte. Men schat het aantal aangetroffen fragmenten (die meest uit de 6e tot 8e eeuw stammen) op maar liefst 200.000! Hieronder waren talloze joodse geschriften van allerlei aard, maar ook heel veel bijbelfragmenten in het Hebreeuws en in Aramese (zie onder) en Arabische vertaling, sommige misschien al uit de vijfde eeuw. Ze geven een schitterend beeld van de ontwikkeling van de Masoretische arbeid van vóór de grote Masoreten van Tiberias en tonen op welke wijze de klinkersystemen tot stand kwamen. Afgezien van een klein, in 1902 ontdekt papyrus-fragment (de *Papyrus Nash*) vormden de *Geniza-fragmenten* tot voor kort de oudste „tekstgetuigen” van de Hebreeuwse bijbeltekst. We hebben echter al aangeduid waarom hun hoge ouderdom ze toch niet noodzakelijkerwijs waardevoller maakt dan de grote Ben Asjer-handschriften die ons het eindresultaat bieden van 500 jaar wetenschappelijk werk. Hoewel deze handschriften ongeveer 1400 jaar jonger zijn dan de jongste oorspronkelijke delen van het Oude Testament, geven ze ons toch alle reden (zoals we geprobeerd hebben aan te tonen) in de nauwkeurigheid van hun bijbeltekst het volste vertrouwen te hebben.

Maar daarbij blijft het niet. De „tekstkritiek” (dat is de wetenschap die zich bezighoudt met de vaststelling van de oorspronkelijke bijbeltekst) heeft gelukkig nog heel wat meer pijlen op haar boog. Daartoe behoort in de eerste plaats de *Samaritaanse Pentateuch*. We weten uit de Bijbel dat de Samaritanen (inwoners van Samaria) een mengeling vormden van Israëlieten en Assyrische immigranten (2 Koningen 17) en zich na de Babylonische ballingschap geheel van de joden losmaakten. Zij volgden daardoor een heel eigen ontwikkeling en kenden dus ook een heel eigen traditie van de bijbeltekst, waarvan zij alleen de Pentateuch (de boeken van Mozes) als „canoniek” (godelijk gezaghebbend) beschouwden. De oudste handschriften van de Samaritaanse Pentateuch dateren uit de tiende eeuw, vertonen een eigen schrift en een eigen indeling en bevatten geen klinkers. Er zijn ook wat verschillen in spelling en grammatica, maar wezenlijke verschillen met de Masoretische tekst zijn er verrassend weinig. Dit is wel zeer opmerkelijk voor twee teksten die wel zo’n 1500 jaar lang een eigen overlevering gevolgd hebben. Wel is duidelijk dat we bij de Samaritaanse Pentateuch met een populair bewerkte tekst te doen hebben die op geen stukken na met de zo zorgvuldig geredigeerde Masoretentekst op één lijn gesteld kan worden.

Antieke vertalingen

Vervolgens moeten we wijzen op het grote belang dat de antieke vertalingen van het Oude Testament voor de tekstkritiek hebben. We noemen hier aller-

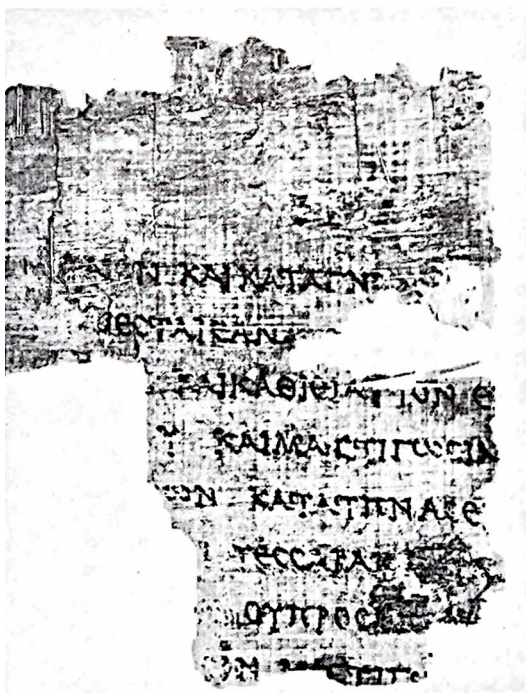
De Papyrus Nash was vóór de vondst van de Dode-Zeerollen één der oudste fragmenten van het Oude Testament. Het fragment, dat in 1902 in Egypte gevonden werd door W.L. Nash, bevat een deel van de tien geboden en van Deuteronomium 6:4 v.v. Het wordt gedateerd in de 2e of 1e eeuw na Christus.

eerst de Aramese *Targums*. Al in de dagen van Christus was het Aramees de volkstaal in Palestina geworden, waardoor het nodig werd de Hebreeuwse bijbeltekst in de synagogen in het Aramees te vertalen. Dit vertalen noemde men *targem*, de vertaler *meturgeman* en de vertaling *targum*. Oorspronkelijk werd mondeling en uit het hoofd vertaald, waardoor natuurlijk wel veranderingen en invoegingen (vaak verklarende uitweidingen) ontstonden. Geleidelijk werden de verschillende vertaaltradities in schriftelijke *Targums* vastgelegd. Ze zijn van belang omdat zij uiteraard teruggaan op een bijbeltekst die vele eeuwen ouder is dan de uiteindelijke Masoretische tekst. Ten eerste kennen we de *Palestijnse Targum*, waarvan o.a. zeer oude delen in de *Geniza*-fragmenten zijn aangetroffen en die teruggaat op een traditie die al van vóór onze jaartelling dateert. Daarnaast zijn van groot belang de *Pentateuch-Targum van Onkelos* en de *Profeten-Targum van Jonathan*; ook deze gaan terug op oeroude tradities en hebben duidelijk aangetoond dat al vóór onze jaartelling dezelfde bijbeltekst werd gebruikt als wij vandaag kennen.

Hetzelfde geldt voor de uiterst belangrijke *Septuaginta*, de Griekse vertaling uit de 2e eeuw v. Chr., waarover we in hoofdstuk 2 al het één en ander hebben verteld. We kennen van de Septuaginta een groot aantal handschriften die veel ouder zijn dan die van de Masoretische tekst. Daaronder zijn een aantal perkamenten codices vanaf de vierde eeuw, die delen van de hele Griekse Bijbel bevatten en daarom in hoofdstuk 4 besproken zullen worden, en verder een aantal papyrus-fragmenten vanaf de tweede eeuw vóór Chr.! Daartoe horen de *Papyrus Rylands Greek 458* (d.w.z. de Griekse papyrus nr. 458 van de John Rylands-Bibliotheek in Manchester) uit het midden van de 2e eeuw v. Chr., de *Papyrus Fouad 266* (1e of laat-2e eeuw v. Chr.) en de in 1952 gevonden *Twaalfprofeten-rol* (rond het begin van onze jaartelling). Andere belangrijke papyri komen in hoofdstuk 4 nog aan de orde. Ook voor de *Septuaginta* geldt dat zij zich wezenlijk zeer nauw op de Masoretische tekst aansluit – opnieuw een treffende aanwijzing voor de nauwkeurigheid van deze laatste. De afwijkingen die de Septuaginta biedt, verdienen grote aandacht omdat zij op zo'n oude Hebreeuwse tekst teruggaat. Vaak komt de Septuaginta, daar waar zij van de Masoretische tekst afwijkt, met de Samaritaanse Pentateuch overeen; wel is echter waarschijnlijk geworden dat zowel de Septuaginta als de Samaritaanse Pentateuch op populaire tekstrecensies teruggaan die (zoals al gezegd) niet met de gigantische arbeid van de Masoreten op één lijn te stellen is. Ook andere antieke vertalingen (vooral de Syrische en Latijnse) zijn voor de tekstkritiek van het Oude Testament van enig belang, maar we zullen daar niet nader op ingaan.

Van de Griekse vertaling van het Oude Testament, de Septuaginta, bestaan fragmenten die misschien ouder zijn dan de Hebreeuwse handschriften. Deze Papyrus Rylands Greek 458 is uit het midden van de 2e eeuw voor Christus. Interessant is dat, wanneer de Septuaginta afwijkt van de tekst van de Masoreten, deze vaak overeenkomt met de Samaritaanse Pentateuch.

De Dode-Zeerollen

In de eerste helft van deze eeuw bezaten wij dus ongetwijfeld een uiterst nauwkeurige tekst van het Oude Testament; de verschillen tussen de Masoretische tekst, de Targums, de Samaritaanse Pentateuch en de Septuaginta, hoewel op het eerste gezicht soms vrij groot, hadden vrijwel nooit invloed op de algemene betekenis van een bijbeltekst. Niettemin wensten de tekstcritici wel dat zij in een aantal gevallen beter zouden kunnen bepalen uit welke van de onderscheiden lezingen zij een keus hadden te maken, vooral daar waar de Masoretische tekst er verdacht uitzag en de Septuaginta een veel betere lezing leek te bieden. In 1947 nu vond een dramatische gebeurtenis plaats, die ertoe leidde dat veel van dit soort problemen nu kunnen worden opgelost en die bovendien een fantastische bevestiging van de grote nauwkeurigheid van onze Hebreeuwse Bijbel betekende.

Begin 1947 was een jonge bedoeïen, Muhammad adh-Dhib genaamd, op zoek naar een weggelopen geit in de grotten ten westen van de Dode Zee, 12 km ten zuiden van de stad Jericho. Zijn oog viel op een vreemd gevormde opening in één van de kliffen en hij kreeg de gelukkige inval een steen door de opening te gooien. Tot zijn verbazing hoorde hij het geluid van brekend aardewerk. Hij ging op onderzoek uit en vond op de bodem van de grot verscheidene grote kruiken, die later lederen boekrollen van hoge ouderdom bleken te bevatten.

Omdat de kruiken zorgvuldig verzegeld waren, verkeerden de rollen in voortreffelijke conditie, en dat (zoals later bewezen kon worden) gedurende bijna 1900 jaar! Vijf van de rollen uit Grot I (zoals die nu genoemd wordt) werden langs allerlei omwegen verkocht aan de aartsbisschop van het Syrisch-Orthodoxe klooster in Jeruzalem en drie aan prof. Sukenik van de Hebreeuwse Universiteit aldaar. Aanvankelijk werd de grote vondst niet bekendgemaakt, maar gelukkig vertelde de aartsbisschop (die geen Hebreeuws kende) in februari 1948 enkele geleerden van zijn vondst. Toen de Israëlische oorlog voorbij was, vernam de wereld al snel dat het hier ging om de grootste archeologische vondst ooit in Palestina gedaan.

Bij latere onderzoekingen in de omgeving werden in nog tien andere grotten handschrift-fragmenten ontdekt. Het bleek dat al deze grotten verband hiel-

Rechts: Niet ver van de vestingstad van Herodes, Massada (zie afbeelding), waar de joodse vrijheidsstrijders, de Zeloten, na de val van Jeruzalem tot het laatste toe weerstand boden aan de Romeinen, ligt Qumran. Daar werden in 1947 de rollen gevonden die door de joodse sekte der Essenen inderhaast werden achtergelaten, toen de Romeinse legioenen oprukten.

Onder: Sommige van deze rollen worden nu tentoongesteld in een hiervoor speciaal gebouwd museum in Jeruzalem: The Shrine of the Book, met in een vitrine (die de vorm heeft van een "handvat" van een boekrol) een kopie van de complete Jesaja-rol die gevonden werd.

den met een oude vesting die daar omstreeks 100 v. Chr. in de buurt gesticht moet zijn door de joodse sekte der Essenen. Deze hadden zich in deze vesting, *Chirbet Qumran* genaamd, teruggetrokken; in ± 68 n. Chr. verborgen zij, waarschijnlijk uit vrees voor de oprukkende Romeinen, hun uitgebreide bibliotheek in de genoemde grotten. Alleen al Grot I heeft oorspronkelijk wellicht 150-200 rollen geherbergd, terwijl in Grot IV fragmenten van meer dan 380 manuscripten werden aangetroffen. Later werden ook bijbelse teksten uit de 2e eeuw n. Chr. gevonden in grotten bij *Murabbaat*, even zuidwest van Bethlehem, terwijl ook de bijbelrollen die in 1963/65 bij de opgraving van de rotsvesting *Massada* (in de woestijn van Juda) ontdekt werden, van belang gebleken zijn.

De belangrijkste vondsten uit Qumran zijn de in Grot I gevonden beroemde Jesaja-rol A, het oudst bekende volledige Hebreeuwse bijbelboek uit de tweede eeuw v. Chr., verder een commentaar op Habakuk en een onvolledige Jesaja-rol (B). In Grot IV werd o.a. een fragment van Samuël gevonden, dat uit de vierde (!) eeuw v. Chr. dateert en daarmee geacht wordt het oudst bekende stuk bijbels Hebreeuws te zijn. Grot XI leverde in 1956 een goed geconserveerde Psalmen-rol op, een heel mooie rol met een stuk van Leviticus en een Aramese Targum van Job. In totaal zijn de vondsten zo uitgebreid dat van maar liefst alle boeken van het Oude Testament (behalve van het boek Esther) fragmenten zijn teruggevonden! Daarmee hadden de geleerden iets in

In deze en dergelijke kruiken werden de Dode-Zeerollen gevonden. Naast boekrollen die te maken hebben met de sekte der Essenen werden fragmenten of hele rollen gevonden van bijbelboeken. Deze Dode-Zeerollen betekenen een fantastische bevestiging van de grote nauwkeurigheid van de Hebreeuwse bijbeltekst. Van alle boeken van het Oude Testament, behalve Esther, werden gedeelten gevonden.

handen dat ze nooit hadden durven dromen: een groot gedeelte van de Hebreeuwse Bijbel dat gemiddeld zo'n duizend jaar ouder was dan de Masoretische tekst!

En wat bleek? Dat de oude rollen één verbazingwekkend getuigenis boden voor de grote betrouwbaarheid van deze Masoreten-tekst. Ja, het is in feite nauwelijks te geloven dat een met de hand overgeleverde tekst in duizend jaar zo enorm weinig veranderd is. Neem bijv. de Jesaja-rol A: voor 95% stemde deze met de tekst van de Masoreten overeen, terwijl de overige 5% praktisch uitsluitend kennelijke verschrijvingen en verschillen in spelling betrof. Waar de Qumran-handschriften van de Masoretische tekst afweken, bleken zij vaak overeen te stemmen met de Septuaginta of met de Samaritaanse Pentateuch; ook verschillende door de geleerden voorgestelde tekstverbeteringen werden door de „Dode-Zeerollen” gesteund. Men zal zich kunnen indenken dat met de vondst van deze rollen een heel nieuwe wetenschap is ontstaan die een overvloed aan literatuur heeft teweeggebracht en nog steeds voor nieuwe verrassingen en ontdekkingen zorgt.

Eén belangrijk terrein dat door de Dode-Zeerollen zeer werd beïnvloed, mogen we niet vergeten; het is het terrein van de „bijbelkritiek” die we in de hoofdstukken 7 en 8 uitvoerig willen behandelen. De Jesaja-rol bijvoorbeeld weerlegt een aantal beweringen die de „critici” over het ontstaan van het boek Jesaja geuit hadden. Dit geldt zowel voor hun theorieën over de tijd van ontstaan van het boek als voor hun theorieën over de samenstelling van het boek uit onderscheiden geschriften van verschillende auteurs. Men moet zich namelijk realiseren dat de bijbelboeken waarvan kopieën in de Qumran-

verzameling werden aangetroffen, al vele eeuwen tevoren voor het eerst op schrift gesteld moeten zijn, omdat er geruime tijd ligt tussen het schrijven van een boek en de algemene bekendheid en aanvaarding ervan als Heilige Schrift én de overlevering ervan volgens de officiële voorschriften van de schriftgeleerden. Dit geldt voor het boek Daniël en voor bepaalde psalmen die volgens bepaalde vroegere critici pas in de tweede eeuw v. Chr. zouden zijn ontstaan. De Jesaja-rol nu dateert zelf uit deze tweede eeuw en het oorspronkelijke boek moet daarom op z'n minst verscheidene eeuwen ouder zijn. Dat weerlegt een groot aantal theorieën die beweerden dat bepaalde delen van Jesaja pas in de derde of vierde eeuw zouden zijn ontstaan, of zelfs in de tweede eeuw; Bernhard Duhm schreef zelfs in 1892 dat z.i. de uiteindelijke versie van Jesaja pas in de eerste eeuw v. Chr. tot stand was gebracht!

De Jesaja-rol uit Qumran betekende eveneens een teleurstelling voor de liberale critici die meenden dat Jesaja 40-66 niet van de hand van Jesaja maar van een veel latere profeet (aangeduid als Deutero-Jesaja) en voor een deel misschien zelfs van een Trito-Jesaja was, welke hoofdstukken dan pas later aan het boek Jesaja zouden zijn toegevoegd. Het bleek echter dat in de Jesaja-rol geen enkele scheiding was aangebracht tussen hoofdstuk 39 en 40, hoewel dat heel goed mogelijk zou zijn geweest (hoofdstuk 40 begint nota bene op de onderste regel van een kolom) en men dat ook zeer wel had mogen verwachten. Dit temeer daar zo'n scheiding wel te vinden is in de rol tussen de hoofdstukken 33 en 34, dus precies halverwege het boek. De scheiding bestaat uit drie opengelaten regels, waardoor het boek in twee gelijke delen is verdeeld die bovendien elk een eigen teksttype vertonen: óf één schrijver schreef van twee verschillende voorbeelden óf twee schrijvers met verschillende schrijfgewoonten waren tegelijkertijd ieder met een helft van het boek bezig (zoals kennelijk wel vaker gebeurde). Des te opvallender is het volslagen ontbreken van zo'n scheiding tussen de hoofdstukken 39 en 40. Naast de vele andere bezwaren tegen de Deutero-Jesaja-theorie is het zeker van doorslaggevend belang dat er nooit ook maar enige traditie van een Deutero-Jesaja onder de joden heeft bestaan; integendeel, reeds het apocriefe boek Jezus Sirach (± 200 v. Chr.) schrijft in hoofdstuk 48:23-28 het héle boek aan de profeet Jesaja toe, waarbij hij uitdrukkelijk naar de hoofdstukken 40, 46 en 48 verwijst.

Conclusie

Deze overwegingen tonen dus opnieuw de geweldige betekenis van de Dode-Zeerollen aan; maar hun grootste betekenis hebben zij voor de *tekst*kritiek van het Oude Testament. Onze tegenwoordige Hebreeuwse Bijbel is wat zijn oudste delen betreft 3400 jaar oud en misschien nog veel ouder; en toch hebben we alle reden om te vertrouwen dat de bijbeltekst die wij bezitten een werkelijk miraculeuze overeenkomst met de oorspronkelijke geschriften vertoont. We hebben gezien waarop dit vaste vertrouwen gegrond is, nl. op (a) de weinige verschillen tussen de Masoretische handschriften, (b) de bijna letterlijke overeenkomst van verreweg het grootste deel van de Septuaginta met de Masoretische tekst, (c) de dito overeenkomst (in grote trekken) met de Samaritaanse Pentateuch, (d) de duizenden fragmenten uit de Cairo *geniza*, (e) de angstvallig nauwgezette regels van de schriftgeleerden die de handschriften kopieerden, en tenslotte (f) de overweldigende bevestiging van de Hebreeuwse tekst door de Dode-Zeerollen. Als we vragen: „Wie gaven ons het Oude Testament?” kunnen we nu ook lezen: „Wie gaf ons het Oude Testament?” Achter alle mensenhanden die aan dit Boek gewerkt hebben, zien we de hand van de GóD van die mensen (zie de hoofdstukken 5 en 6)! Tot dusver hebben we alleen gesproken over de betrouwbaarheid van de bewoordingen van de tekst zelf; een heel andere zaak is natuurlijk de betrouwbaarheid van de *inhoud* van de tekst, in het licht van moderne historische, archeologische en natuurwetenschappelijke ontdekkingen. Wij geloven dat het Oude Testament ons op dit punt even miraculeuze verrassingen heeft te bieden, maar daar komen we later op terug.